

AVRUPA'NIN DEĞİŞİMİ KARŞISINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU VE MİLLİ BURJUVAZİYE GİDEN SÜREÇ

Merve Suna ÖZEL ÖZCAN¹, Mehmet Esat SARICAOĞLU²

Öz

Osmanlı İmparatorluğu dünya tarihinde kendine özel siyasi, iktisadi ve toplumsal yapısı ile dikkat çeken örneklerdendir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yaklaşık 600 yıl süren uzun hâkimiyet dönemi içinde geçirdiği değişimleri tek bir yaklaşımla ele almak, tarihi sınırlı bir bakış açısı ile okumaktır. Bu bağlamda Avrupa'nın Orta çağ ve akabinde yaşadığı devrimler süreci ile iktisadi ve siyasi değişiminin kısmen Osmanlı İmparatorluğu eş etkileşimine dikkat çekmek önemlidir. Elbette Türkiye'de iktisadi siyasi ve sosyal tarih üzerine yapılan pek çok çalışma mevcuttur. Ancak kısmen de olsa farklı bir pencere açabilme adına bu çalışmada Avrupa'nın devrimler süreci ile eş zamanlı Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan iktisadi değişimlerin ya da fikirlerin kısa bir incelemesini ortaya koymayı amaçlıyoruz. Bu bağlamda çalışmanın bir anlamda millî burjuvazi yaratımının da temellerine değinmesi söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Burjuvazi, Avrupa

The Ottoman Empire Against The Change Of Europe And The Formation Of The National Bourgeoisie

Abstract

The Ottoman Empire is one of the most remarkable examples in the world history with its special political, economic and social structure. To understand 600 years of dominance of the Ottoman Empire from a single perspective limits our historical perspective. So, it is important to draw attention to co-interaction between the Ottoman Empire and Europe. Because the impact of the revolutions and economic and political change in Europe has a important effect on Ottoman Empire. Of course, in Turkey there are many studies done on economic, social and political history. However, in this study, we aim to present a brief examination of the economic changes or ideas in the Ottoman Empire simultaneously with the revolutions of Europe. In this context, the study also touches on the basics of national bourgeoisie creation.

Keywords: Ottoman Empire, Bourgeoisie, Europe

Gönderilme Tarihi: 28.11.2019

Kabul Tarihi: 08.01.2020

1 Dr. Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler, E-posta: mervesuna@yahoo.com
2 Dr. Öğr. Üyesi Kırıkkale Üniversitesi, FEF, Tarih Bölümü, E-posta: msaricaoglu@yahoo.com

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu kendi sui generis yapısını toplumsal ve siyasi olarak her alanda ortaya koyan önemli imparatorluk örneklerindedir. XIX. Yüzyılda uluslararası alanda ulus devletlerin kurumsallaşması ve milliyetçi fikirler ile birlikte sistemde yaşanan yeni gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu gelişmeler karşısında etkilenmesine sebep olmuştur. Bu açıdan çalışma kapsamında odaklanacağımız iktisadi yapı ve buna bağlı olarak burjuvanın sosyal ve siyasi bir sınıf olarak gelişimi de Osmanlı İmparatorluğu'nda farklı bir gelişim süreci takip etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi yapısı temel olarak iâşe (provizyonizm), gelenekçilik (tradisyonalizm) ve fiskalizm ilkeleri ekseninde şekillenmiştir. Bu bağlamda iktisadî ve toplumsal yapının "sui generis" özelliği, devlet içerisinde burjuva tarzı bir sosyal sınıfın oluşmasına izin vermemiştir. İmparatorlukta, Türk-Müslüman ahali tarımla uğraşırken, gayri Müslimler de ticaret ve sanayi sektöründe söz sahibi olmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu Klasik Dönemi içerisinde iktisadi, toplumsal ve siyasi alanlarda herhangi bir sorun ile karşılaşmamış olup XVIII. yüzyıldan itibaren devlet, idarî ve sosyal alanlarda ortaya çıkmayan sorunlar ve bunların iktisadî alana yansımaları ile zor dönemler geçirmeye başlamıştır. Bu açıdan Türk iktisadî ve siyasî tarihi içerisinde millî burjuvazi Batı'dan farklı bir süreç ve olaylar silsilesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak da Türkiye'de burjuva sınıfı Batı'nın aksine uzun soluklu bir mücadele sonucunda oluşmamıştır denebilir. Batı'da burjuvazinin siyasî ve iktisadî alanda güçlenmesi ve tarih sahnesine çıkışı uzun ve zorlu dönemler sonucunda gerçekleşmiştir. 1789 Fransız İhtilali ile birlikte burjuvazi dünyaya yayılma imkânı bulmuşsa da Osmanlı İmparatorluğunun özellikle son döneminde örneğinde bu süreç daha çok devlet desteği ile oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu kapsamda çalışmamız karşılaştırmalı tarihsel perspektif sunma amacını taşımaktadır. Amacımız doğrudan sıralı bir tarih okuması sunmak yerine dönemsel olarak önemli noktaların vurgulanması ve bu bağlamda da belli odaklar üzerinden karşılaştırma sunabilmektir. XIX. Yüzyıl dünya tarihinde pek çok önemli değişimin yaşandığı bir yüzyıl olması nedeni ile çalışmamızda da tek bir imparatorluk örneği odağından ziyade bir anlamda Osmanlı ve Batı'nın kısa bir karşılaştırması yapılacaktır. Bu bağlamında Batı'da yaşanan siyasi ve iktisadi temelli devrimler ve dönüşümler incelenerek XIX. Yüzyıl içinde Batı burjuvazisinin oluştuğu temel noktalar ortaya konmaya çalışılacaktır. Ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerini kapsayan ve iktisadi temelli yaklaşım farklılıklarının yaşandığı süreç incelenecektir.

Orta Çağ ve Batı

Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. Yüzyıldaki konumunu incelemeye önce Batı'da yaşanan gelişmelere göz atmak yararlı olacaktır. Çünkü Batı ve Doğu sistemleri içinden karşımıza çıkan farklılıklar ve güç konumlarının okunmasında dönemin konjonktürel yapısı önemli bir fark sunmaktadır.³ Bu bağlamda Doğu devlet ve imparatorluklarının güçlü olduğu dönemde Batı karanlık çağ olarak adlandırılan, Orta Çağ dönemi içerisinde feodal sistem ile siyasi birliğini devam ettirmekte idi. Feodalizm Avrupa özelinde siyasi, toplumsal ve iktisadi hayata yön vermekte idi. Kapitalist Dünya öncesinde Avrupa'da feodal sistemin yarattığı "harcamaya dayalı bir ekonomi" mevcuttu (Sombart, 2008, s.22).

Avrupa'daki feodal yapı içinde karşımıza iki önemli sınıf çıkmaktadır: serfler (köylüler) ve senyörler (derebeyleri). Werner Sombart, senyörlerin toplumsal statüsü ve yaşayışını şu şekilde aktarmıştır (2008, s.23-24):

"Bir senyör gibi yaşamak demek, dolu dolu ve bolluk içinde yaşayıp çevresinde pek çok insan beslemek; günlerini savaşarak ya da avlanarak, gecelerini ise arkadaş ve dost çevresi ile birlikte zar atıp, güzel kadınların kollarında eğlenerek geçirmek; şatolar ve kiliseler inşa ettirmek; turnuvalar ve benzeri etkinlikler sırasında şatafat ve gösterişe önem vermek; çoğu kez sahip olunan olanakların üstünde lüks bir yaşantı sürmek demektir."

Diğer taraftan XI-XIII. yüzyıllar arasında süren Haçlı Seferleri, feodalizm ve Kilisenin dogmaları açısından büyük bir kırılmanın başlangıcını oluşturmaktadır. Haçlı Seferleri sonrasında Avrupa liman şehirleri büyüme gösterirken, Anadolu'dan ve Ortadoğu'dan öğrenilen yeni bilgi ve teknikler de söz konusudur (Şenel, 278-282). Bu gelişmeler ile birlikte karşımıza XIV. Yüzyılın sonu ile XV. Yüzyılın ilk yarısında patlak veren feodalizm bunalımını belli ölçülerde hızlandıran büyük köylü ayaklanmaları çıkmaktadır (Colin, 2000, s.44). Feodalizmin ekonomik bir kısır döngü içerisine girmesi, mahalli senyörlerin merkezi bürokrasiyi atlatarak köylülerden çekilen artığa el koymak isteğini ortaya çıkarmıştır. Fakat konumlarını güçlendirme adına yapacakları bu uygulama için gerekli koşullar oluşmamıştır. Sonuç olarak da senyörler bu süreç içerisinde bağımsız köylüleri serflere dönüştürememiştir (Keyder, 2003, s.16-17).

1500'lü yıllarda Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz hegemonyasına karşı denizlerde alternatif arayışı, Avrupa tarihini değiştiren keşif hareketlerinin de yaşanması ile dünya tarihinde yeni bir dönem başlatmıştır. Coğrafi keşifler ile birlikte keşfedilen yeni yerlerdeki altın, gümüş gibi değerli madenlere el koyulması ve Avrupa'ya taşınması Batı Avrupa tüccarlarının elindeki sermaye

3 Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan itibaren özellikle bilime önem vermiş ve her alanda nizam ilkesi ile ilerlemiştir. Osmanlılarda ilk medrese, 1330 yılında Gazi Orhan Bey tarafından İznik'te açılmış ve ilk müderris olarak Şerefüddin Davud-i Kayseri tayin edilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, 1988, s. 1)

birikimini arttırmıştır. Bu gelişmeler feodal sistemin zayıflamasına ve kilise ve derebeyleri karşısında burjuvazinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Böylece ticaret ve sanayinin gelişmesi feodal sistemi zayıflatırken, yavaş yavaş ekonomik gücünü kazanmaya başlayan burjuva sınıfı, siyasal gücü de ele geçirmeye başlamıştır.

Burjuva sınıfının ortaya çıkmasında en etkili koşul tarımsal üretim yapısındaki değişimlerin sermaye birikimini arttırması olmuştur. İkinci olarak tarımda yaşanan üretim artışı burjuva olarak adlandırılan girişimci sınıfın hukuksal olarak özel mülkiyet ve miras normlarının ortaya çıkmasında etkili olmasını sağlamıştır (Akif, 2001). Son olarak ise üretim sistemlerinin değişimi ile sermaye birikimini sağlayan burjuva sınıfı siyasi alanda da etkin olma isteği duymuş ve önce feodalite, sonra da monarşilerin sonunu getiren süreci başlatmıştır. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki XVIII. ve XIX. Yüzyıllar, Avrupa'da burjuvazi için önemli olayların yaşandığı dönemler olmakla birlikte burjuvazinin oluşumundaki ekonomik, siyasal ve toplumsal farklılıklar söz konusudur. Nitekim burjuvazinin oluşumu ve ekonomik, siyasal güç kazanımı her ülkede aynı şekilde yaşanmamıştır (Berkes, 1969, s. 132).

Burjuvazi, Orta Çağ'da Fransız şehirlerindeki özgür vatandaşlar anlamına gelen bir kavram iken, XIII. Yüzyıldan itibaren bu kavramın anlamı değişmeye başlamıştır. Bu bağlamda kentte oturan bireyler noktasında, karşımıza çıkan tüccar ya da zanaatkârlar burjuva tanımına girmemeye başlamıştır. Burjuva toplumsal bir sınıftan ziyade bir insan tipi olarak belirginleşmeye başlamıştır (Sombart, 2008, s. 114). Sombart, Benjamin Franklin'in iyi bir burjuva örneği olduğunu belirtmekte ve kitabında daha çok Benjamin Franklin üzerinden örnekler sunmaktadır. Gerçekten de Franklin, dönemi içerisinde sistemli ve hizmet odaklı bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır ve burjuvanın özellikle XX. Yüzyıl öncesinde önemli bir temsilcisi olmuştur. Franklin, çok sistemli bir yaşam çizelgesine sahiptir. Şöyle ki sabah 5'te kalkan Franklin günün hangi saatinde ne yapacağını ayrıntılı olarak yazmış ve bu çizelgeye göre hareket etmiştir (Sombart, 2008, s. 160-165).

Diğer taraftan Weber'in "*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*" adlı eserinde de belirttiği gibi kapitalizmin ilk dönemlerinde girişimciler hizmet odaklı bir yaşam sürmüş ve sermaye birikimine ağırlık vererek, sade bir yaşam ve çok çalışma odaklı bir sistem kurmuşlardır (Weber, 2010). Son noktada Burjuvazi XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca feodal aristokrasi ve monarşilere karşı politik bir güç mücadelesine girmiştir. Bunun sonucu olarak da burjuvazi modern dönemde politik karakteristiğe sahip bir ideoloji halini almaya başlamıştır.

Devrimler ve Değişen Avrupa

İnsan haklarının ortaya çıkışı insanın bir nevi birey olmasının tarihidir diyebiliriz, çünkü insanın parçası olduğu devletten ayrı bir antikite olarak ele alınması, ayrı bir özne olarak düşünülmesi uzun bir süreç sonunda gerçekleşmiştir.

İmparatorluk içerisinde uyumu sağlayacak olan karizmatik lider imparatordur. Antik dönemden modern döneme kadar tarihin en gösterişli imparatorlukları, hâkimiyetlerini iktisadi, siyasi ve askeri, tüm iktidar kaynaklarına mutlak olarak sahip olduğu fikri üzerine kurmuşlardır (Mann, 2013, s. 159). Bu kapsamda imparatorlukların da tıpkı devletler gibi belli bir yönetim şekli söz konusudur. Bu yönetim şeklinin meşruiyetinin, Weber'in tanımladığı karizmatik, geleneksel ve rasyonel otorite tiplerinden, geleneksel ve karizmatik olanına dayandığı söylenebilir.⁴

Avrupa özelinde konuya ilişkin dikkat çeken ilk örnek olan 1215 yılında imzalanan "Magna Carta Libertatum" anlaşması, Kral John ve soylular arasındaki ilişkiyi düzenlemek için imzalanmıştır. Magna Carta, kral ve soylular arasındaki çekişmenin bir sonucu olmakla birlikte, bu şart "imtiyazlı sınıflar dışında kalanları da ilgilendiren bireysel hak ve hürriyetleri de içermesi" bakımında önemlidir (Çağırın, 2006, s.8). Ayrıca kral bu anlaşmayı imzalamış olmakla, özgür bireylerin ya da vatandaşların haklarını bir anlamda kabul etmiştir. Magna Carta'nın ardından karşımıza 1628 yılında İngiliz parlamentosu tarafından kraliyetin vergi koyma yetkisini sınırlandıran Haklar Dilekçesi (Petition of Rights) çıkmaktadır. İnsan hakları bağlamında bir diğer önemli belge de "The Act of Habeas Corpus" olarak adlandırılan yargılama ve cezalandırmaya ilişkin keyfiligi ortadan kaldıran ve daha sonraki dönemlerde insan hakları ile ilgili anahtar bir göreve sahip olacak olan kanundur.

XVIII. Yüzyılda John Locke, "doğal durum ve doğa yasası" içerisinde ortaya koymuş olduğu doğal haklar ekseninde her insanın insan olması nedeni ile sahip olduğu haklardan söz etmektedir (Şenel, 2004, s. 338). Bu açıdan bireyin sahip olduğu bu haklar hükümetten yahut yasalardan kaynaklanmamaktadır. Bu noktada Locke, birey ve siyasi otorite arasında insan hakları bağlamında ilişkiyi şu şekilde ifade eder (Şenel, 2004, s. 342):

"İnsanların devletlerle birleşmelerinin ve kendilerini yönetimlerin altına sokmalarının asıl amacı, benim mülkiyet genel adı altında topladığım, canların, özgürlüklerin ve malların korunmasıdır."

Locke'un insan hakları ile ilgili fikirleri, ondan önce Thomas Hobbes'un bahsetmiş olduğu doğa durumunda savaş halinde olan insan ekseninden farklı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Locke doğa durumunda insanların savaş halinde olmadığını belirterek, doğal hakları bireysele özgü olarak algılayan bir anlayış ortaya koymuştur (Arnhart, 2004, s. 231).

4 Weber meşruiyet noktasında üç otorite tipinden bahseder. Bunlar geleneksel, karizmatik ve rasyonel otorite tipidir. Geleneksel otoritede, geleneklerin kutsallığı ve gücüne atf ile gücü kullananlar meşruiyet kazanmaktadır. Karizmatik otoritede ise bireyin kutsallığı öne çıkmaktadır. Bireyin kahramanlığı ve özelliklerine bağlı olarak otoritesi meşrulaşır. Son olarak rasyonel otorite de normatif kurallar ile egemenlik meşruiyet kazanmaktadır. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Weber, 2017 s. 43-89.)

Bu düşünsel gelişimin son noktası bilindiği üzere Avrupa açısından devrimler süreci olmuştur. XVIII. yüzyıl itibariyle Avrupa ve genel olarak "Batı" olarak adlandırabileceğimiz coğrafyada hızlı bir devrimler dönemi yaşanmıştır. Bu dönem içerisinde en etkili devrim, şüphesiz 1789 Fransız İhtilali ve ortaya çıkarıldığı fikirlerdir. Dönemin konjonktürel yapısının getirileri, karşımıza Avrupa'da devrimler silsilesini ortaya çıkarmıştır. Sürece bakıldığında aslında en önemli gelişmenin kolonyal Amerika'da başladığı görülür. Amerika'da, 1776'da Amerikan Devrimi'nden Küba'nın 1898'deki bağımsızlığına; İspanyol ve Fransız kolonilerindeki bağımsızlık hareketlerinin patlamasına dek giden güçlü bir bağımsızlık süreci karşımıza çıkmaktadır.

İngiltere'de sanayi devrimi ile birlikte yaşanan toplumsal, iktisadi ve siyasal değişmelerin yanı sıra Fransa'da burjuvazi farklı bir tarihi süreç içerisinde yol almıştır. Fransız Devrimi'nden önce Fransa'nın toplumsal yapısı eşitsizliğe ve ayrıcalıklara dayanmaktaydı. Sosyal yapı asiller, din adamları ve halk olarak sınıfsal bir ayrıma tabi tutulmuş ve halk sınıfı her türlü ayrıcalıktan yoksun, çalışan üreten ve tüm vergileri ödeyen kesimi oluşturmak idi. Diğer taraftan 18. yüzyılda sanayi devriminden Fransa da etkilenmiş, üretim artmış, tüccar ve sanayici zenginleşmiş, bir kapitalist sınıf ortaya çıkmıştı (Armaoğlu, 2003, s.33-35). Nitekim Fransa'nın İngiltere ile yaptığı savaşlar ve Amerikan Bağımsızlığı için yaptığı yardımların ülkede karşılığı artan vergiler olmuştur. Böylece artan sosyo-kültürel eşitsizlikler ve iktisadi zorluklar halkın 1789 yılında ihtilale giden süreci başlatmasına yol açmıştır.

Tablo I: *Avrupa'da Proleterleşme (1500-1900)*

<i>Başkasının geçindirdikleri dahil, kişi sayısı (milyon)</i>				
Yıllar	1500	1800	1900	1990
Toplam nüfus	56	50	285	800
Proleter olmayan	39	50	85	200
Kent proletaryası	1	10	75	450
Kırsal proletarya	16	90	125	150

Kaynak: (Tilly, 1993, s. 73.)

Aslında XVI. yüzyıl Avrupa'sında pek çok küçük ölçekli devrim yaşanmıştır, ancak bu devrimler kısa süreli ve sistem dönüşümü yaratacak etkide olmamışlardır. Tilly, XVIII. yüzyıl sonrasında gerçekleşen devrimleri toprak-çıkar karşıtlığı ve grup üyeleri arasındaki ilişkiler yönünden ikiye ayırmıştır (Tilly, 1994, s. 71). Sosyolojik olarak devrim konusu, egemen iktidar ilişkilerinin şiddet aracılığı ile dönüştürülmesi anlamına gelmektedir. Ancak reel politik açıdan Mann'ın ifadesi ile "dünya devrimleri" hakkında bir sınıflandırma yapmak zordur (Mann, 2013, s.159)

Ancak bizim açımızdan önemli bir nokta da devrimler ve sanayileşme ile birlikte Avrupa'da oluşan yeni sınıflardır. Tablo I'de görüleceği gibi 1500-1900 arası dönemde kent proletaryası I'den 450 seviyelerine ulaşmıştır. Bunda kentleşmenin ve Avrupa'da yaşanan değişimlerin etkisi büyüktür. Bu bağlamda sanayileşenin merkezi olarak İngiltere'de özellikle tekstilde, önce su çarkları, ardından buhar motorlarıyla çalıştırılan yeni makineler sayesinde giysi üretimi ve teknolojik gelişime bağlı olarak da işçilerin verimliliği artmıştır. Akabinde bu icatlar hızla Birleşik Devletlere yayılmış ve kendi icatlarını geliştirmeye başlamışlardır (Daron ve Robinson, 2013, s.37). Öte yandan XVIII. yüzyılda İngiltere'de yapılan teknolojik buluşlar, ticari kapitalizmin sını kapitalizme geçişini sağlarken, Fransa da güçlü rakibi İngiltere'yi takip ederek laissez-faire (bırakınız yapsınlar) ilkesini uygulamaya başlamıştır.⁵

XIV. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî Hayat ve Ekonomi

Yukarıda ele aldığımız gibi Avrupa açısından devrimler süreci yaşanırken, Osmanlı İmparatorluğu'nun da sistem içinde bu süreci takip etmekle birlikte olaylara uzak kaldığı görülmektedir. Örneğin İngiltere özelinde bakıldığında, ülkede gerçekleşen değişim sürecinin, 1789 Fransız İhtilalinden farklı bir yapıda olduğu görülmektedir. Bunun nedeni İngiltere'nin toprak sahibi ve ticaretle uğraşan elitleri arasında çatışmayı sona erdirecek ve karşılıklı uyum sağlayacak resmi mekanizmalar yaratmasıdır. Bu açıdan 1688 yılında gerçekleşen anlaşmadan sonra Avrupa devletlerinden farklı olarak şekillenen İngiliz tarzı yaklaşım, elitler ile karşı karşıya gelmeden ülkede büyüyen bir ekonominin kurulmasını sağlamıştır (Wilson, 79-80).

Avrupa'da bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı İmparatorluğu, Fransız İhtilali sonrasında Napolyon Bonaparte'ın Mısır işgali ile uğraşmakta idi. Zira Napolyon, 1799 ile 1804 yılları arasında Birinci Konsül olarak ülkeyi yönetirken, 1804'te imparatorluğunu ilan etmiş; ardından da Avrupa, Koalisyon Savaşları ile büyük bir karmaşa dönemine sürüklenmişti.

Tüm bu gelişmelerden bağımsız olarak, Osmanlı sistemini anlamak için tarihi açıdan bazı dönemsel saptamalarda bulunmak yararlı olabilir. Nitekim Türklerin Anadolu'ya gelmeye başladıkları XI. Yüzyıl ile Cumhuriyet dönemine tekabül eden XX. Yüzyıl arasındaki süreci, "klasik dönem" (nizam-ı kadim) ve "yenileşme dönemi" (nizam-ı cedid) olmak üzere iki bölümde incelemek mümkündür. Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu, klasik dönemde kendi kendine yeten cihânşumûl bir devlet olarak karşımıza çıkmakta idi. Fakat XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyılın başından itibaren giderek hızlanan değişimler ve Avrupa'da ortaya çı-

5 Kazgan, s. 47-48.

kan önemli olaylar Osmanlı'nın da iktisadî ve sosyal alanda değişimine neden olmuştur. İktisadî sistemini iâşe (provizyonizm), gelenekçilik (tradisyonalizm) ve fiskalizm ilkeleri üzerine kurmuş olan imparatorluk, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, gelenekçilik ilkesinin etkisinin ortadan kalkması ile yeni arayışlara yönelmiştir (Genç, 2000, s.95). Yenileşme dönemi ile birlikte devletin nasıl kurtarılacağı arayışları başlamıştır. Bu arayışlar Osmanlı Devleti içerisinde askerî, idarî ve siyâsî sahalarda kendisini göstermiş olmakla birlikte, iktisat alanında da değişimler gerçekleştirmesine yol açmıştır (Tabakoğlu, 2002, s.369-425).

Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'da yaşanan teknolojik gelişmeler karşısında da gerilemeye başlamıştır. Bu bağlamda Duraklama ve Gerileme⁶ olarak adlandırılan sürece giren Osmanlıların, XIX. Yüzyılda Kırım'dan; İstanbul Fethi ile Türk gölü haline gelen Karadeniz'den ve 1517'de Mısır'ın fethiyle kontrolüne geçen ticaret yollarından yavaş yavaş uzaklaşmaya başladığı görülmektedir. Bu uzaklaşmanın en önemli nedenlerinden biri, şüphesiz 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'dır. Zira antlaşma şartlarına göre Karadeniz'de Rus gemilerine izin verilmiş ancak Rus Kraliçesi Katerina 1784 yılında, Karadeniz limanlarını diğer yabancılara da açmıştır. Yine 1784 yılında Avusturya da Karadeniz'de gemi işletme ve boğazlardan geçme izni alırken, bunu 1799 ve 1803 yıllarında aynı imtiyazlar ile İngiliz ve Fransa imparatorlukları takip etmiştir (Issawi, 2006, s. 163).

Nitekim XIX. yüzyılın ortalarında, Kıta Afrika'sının yanı sıra Çin ve Osmanlı İmparatorluğunun dünya pazarlarına açılmaya başladığı görülmektedir. Bu durum, pazarların İngiliz hegemonyası altında bütünleştirilmeye çalışıldığı bir dönem olmuştur. Ancak bu uzun sürmemiş ve dünya kısa sürede tek merkezlikten çok merkezli bir iktisadi hegemonya sisteme yönelmişti. Nitekim 1880-1945 dönemi boyunca sistemde yaşanan çatışmalar dünya savaşlarını beraberinde getirmiştir (Amin, 1992, s.84).

Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Batı'da yaşanan Sanayi İnkılâbı ile birlikte ortaya çıkan gelişmeleri çok yakından takip edememiştir. Buna karşın Avrupa kapitalizmi, gelişmesinin her aşamasında Osmanlı topraklarındaki pazarlardan tavizler koparmıştır. Üstelik Avrupalıların imtiyazlarından faydalanmak isteyen Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslim tüccar sınıfı, Avrupa devletlerinin himayesine giderek güçlü bir ticaret oligarşisi oluşturmuşlar; bu durum ise Osmanlı ekonomisini işleten yerli üreticiye ağır bir darbe indirmiş ve devlet içerisinde sermaye birikimi ve teknolojideki değişim yoluyla daha ileri bir üretim örgütlenmesine geçişi engellemiştir (Kazgan, 2002, s.13-16).

6 Literatürde esasında tam bir uzlaşma olmamakla birlikte Karpat Osmanlı'nın dönemselleştirilen tarihsel sürecini şu şekilde eleştirmektedir: "Bu safhanın Osmanlı'nın gerileme dönemine tekabül ettiği varsayılmaktadır. Bu görüşün aksine, 1XVIII. yüzyılda da devlet yaklaşık elli yıl barış ve refah içinde olmuş, 1689 Viyana yenilgisinden sonra kaybedilen bölgelerin bir kısmı tekrar fethedilmiştir." (Kemal H. Karpat, "Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım", (Haz.) Kemal H. Karpat, **Osmanlı ve Dünya Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri** (Çev) Mustafa Armağan, vd. İstanbul: Ufuk Kitap, 2006, s. 133)

İktisadî anlamda Osmanlı sisteminin Batı kapitalizmi ile bütünleşmesinde ticaret, borçlanma ve yabancı sermayeden oluşan üç unsur etkili olmuştur. Bu unsurların etkili olabilmesi daha önce uygulanan iktisat politikaları ile Osmanlı iktisadî yapısına bağlı idi. Zira daha önceki devirlerde benimsenen ticaret politikaları ve yabancı ülkelere tanınan ticari ayrıcalıklar vb. uygulamalar, Batı ile yoğun bir ticari ilişkiye yol açmış olmakla birlikte, yerli iktisadî gelişmeye karşı biçimde devletin gelirlerinin giderlerine yetişememesi; iç ve dış borçlanma gibi olumsuz sonuçları ortaya çıkarmıştır. Üstelik imparatorlukta, Batı'yla rekabet edebilecek türden ulaşım ve diğer altyapı yatırımları ile sermaye birikimi yetersizliği gibi nedenlerle de Osmanlı toprakları üzerinde “yabancı sermaye yatırımlarına” yol açmıştır. Dolayısıyla bu üç unsurdaki gelişme ve değişimde “dış güçlerin” politik amaçlarının etkili olduğu ve Osmanlı Devleti'nin bunlara yönelik politika geliştirmede etkisiz kaldığı görülür (Buluş, 2003, s.28-29).

Diğer taraftan uluslararası alanda Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı güç kaybı ve devletler sisteminde Batılı güçlerin öne çıkması, sadece iktisadi anlamda ya da teritoryal alanda bir soruna değil aynı zamanda sosyo-kültürel ve siyasi değişimlere de yol açan bir süreç olmuştur. Bunun en önemli örnekleri Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ile Islahat Fermanı'dır. Her ikisi de Osmanlı İmparatorluğu'nun en buhranlı dönemlerinde karşımıza çıkan sosyo-kültürel değişim hareketidir. Esasen Avrupa'da yaşanan devrimler süreci karşısında Osmanlı İmparatorluğu nispeten daha sakin bir toplumsal-siyasi süreç yaşamakta idi. Ancak imparatorluğun sosyo-kültürel yapısındaki bu durum, Avrupalı güçlerin sürece dâhil olması ile değişmeye maruz kalmıştır. Nitekim Osmanlı tarihçisi E. Ziya Karal, bu iki gelişme ile ilgili önemli bir tespit ortaya koymuştur. Ona göre, Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile Islahat Fermanı arasında en önemli fark, “yabancı etkisi” idi. Nitekim Gülhane Hatt-ı Hümayûnu, Mustafa Reşit Paşa tarafından dış etkilerden kısmen uzak hazırlanırken; Islahat Fermanı'nın esasları Âli Paşa ile İstanbul'daki Fransız ve İngiliz elçileri arasındaki uzlaşma neticesinde belirlenmişti (Karal, 2007, s. 5)

Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'da gerçekleşen modernleşme ve devrimlere karşı yaklaşımında dış etkiler önemli olmuştur. Nitekim IV. Murat döneminde, devletin iç sorunlarına karşı yerli çözümler üretilirken (mesela Koçi Bey Risalesi), XIX. Yüzyıl ve sonrasındaki süreçte dış etkilere daha açık olduğu görülmektedir. Fakat bu durum Tanzimat döneminden itibaren, imparatorluğun Avrupa'yı yakalama girişimlerinin sonuçsuz kaldığı anlamına gelmez. Bu kapsamda Osmanlı modernleşme süreci içerisinde modern askeri ve sivil okulların açılması ve buradan yetişen yeni neslin Osmanlı'nın son dönemlerindeki aydın kesiminin temelini oluşturmuş olması, bu hususu ortaya koymaktadır.

Bazı araştırmacılara göre esasen bu gelişme, iktisadî alanda iki temel yaklaşımda şekillenmeye başlamıştı: “Liberal” ve “milli iktisat” eğilimleri. Liberal eğilim içinde ülkenin bir tarım ülkesi olarak devamı ve serbest dış ticareti be-

nimsemesi fikri mevcuttu. Bu düşünceye göre, imparatorluğun sanayileşmesinin önü tarım ürünleri ihracatı sayesinde açılacak ve bu da bir temel oluşturacaktır. Diğer taraftan milli iktisat yaklaşımının, liberal yaklaşım ile tezat içinde olduğu görülmektedir. Milli iktisat fikrini savunanlar, Avrupa'yı yakalamak için, öncelikle gerçekleştirilmesi gereken sanayileşmenin önündeki en büyük engel olarak, gene Avrupalı güçlerin dayattığı "serbest dış ticaret" olarak görmüşlerdir. Bu nedenle de milli iktisatçılar, ülkede sanayiinin korumacı önlemler ile oluşturulması ve desteklenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Dolayısıyla Müslüman Türk girişimci sınıfı, bu iki fikri temelde geliştirilmiş ve korunacak olan bu yapı da "millî" bir burjuvaziye dayandırılmıştır (Georgeon, 2006, s. 141). Bu ekseninde sonraki bölüm kapsamında bu iki eğilim ekseninde burjuva okuması yapılması yararlı olacaktır.

Millî Burjuvazinin Yaratımı ve Türkleştirme Politikaları

Osmanlı toplumsal ve iktisadî yapısı içinde burjuvazinin gelişimine ilişkin noktalara değinmeden önce temel olarak üst başlıkta yer alan üç ilkenin yanı sıra toplumun ve sistemin sosyo-kültürel ağı içinde İslâm ve ahlâk vurgusunun gücüne işaret etmek gerekir.

Osmanlı İmparatorluğu iktisadi temellerini, geçmiş dönem Orta Asya ve Anadolu Türk toplumlarından edindiği sosyo-iktisadi kurumların yanı sıra pek çok İslâm devleti ve toplumunda olduğu gibi İslâm hukukunun özelliklerini de dikkate alarak oluşturmuştur. Bu bağlamda Orta Çağ döneminde Avrupa'dan daha ileri bir konumda olan pek çok İslâm devletinin ticari gücü göz önüne alındığında, XII ve XIII. yüzyıllarda, Doğu Akdeniz'deki kredi ve finans kurumları hatırlanmalıdır. Bunun Osmanlı İmparatorluğu ile olan bağı ise iktisadi yapının gücü ve işleyiş mantığı ile ilgilidir. Osmanlı kredi ve finans kurumları Batı ve Güney Avrupa'dakilerden daha gelişmiş olmasının yanı sıra 17. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa'daki gelişmelerden pek etkilenmeden İslâm geleneği içinde işlerliğini sürdürmeye devam etmişti. İktisat tarihçisi O. Pamuk, o dönemde İslâm'ın faiz yasaklarına karşın, Osmanlı kentlerinde ve yakın çevresinde yoğun kredi ağları geliştiğine dikkat çekerek, faiz yasağının aşılmasında İslâm iş ortaklıklarının Osmanlı toplumunda da yaygın olarak kullanıldığını belirtir (Pamuk, 2018, s. 7).

Bir diğer önemli nokta da ticaret ahlâkının toplum ve devlet işleyişindeki yeridir. S. Faroqhi, sanayi öncesi dönemde yaygın eğilimin, ticaretin, gündelik yaşam için gerekli malların sağlanması usulünün tanzimi olarak görüldüğüne dikkat çekmektedir. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu örneğinde de farklı değildir. Hükümdarın, "ahlâk düzeninin koruyucusu" olarak görülmesi, ahlâkın "ekonomî" ve siyaset üzerindeki etkisini arttırmakta idi. Buna dair örneği hatırlatan Faroqhi, ihtikâr (karaborsa) olaylarına ilişkin Osmanlı resmi belgelerinde sınırsız kazanç arzusunun ahlâkî kusur olarak tanımlandığına dikkati çekmiştir (Faroqhi, 2010, s. 22-221).

Osmanlı iktisadî sistemine ilişkin önemli noktalardan biri de paranın rolüdür. Para, daha önce de geçtiği gibi, sistem içinde ilk aşamada, tımar üzerinden aynı ve hizmet şeklindeki bir vergi mantığı ile işletilen sistemde geri planda kalmış olarak düşünülebilir. Ancak zamanla para, Osmanlı toplumsal ve iktisadi sisteminde önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Öyle ki XV. Yüzyıl sonrasında paranın kullanımı kent ekonomisinin belirli kesimleriyle sınırlı kalmayarak kırlara doğru yayılmıştır. XVI. Yüzyılda da para kullanımında önemli artışlar olmuş ve kent ve kır arasındaki iktisadi bağlantılarda kırsal nüfusun önemli bir bölümünün para ekonomisine dahil olmasıyla etkisini sürdürmeye devam etmiştir (Pamuk, 2018, s.47-48).

Öte yandan Burjuvazi yukarıda da incelediğimiz gibi, Avrupa'da uzun süren mücadele ve devrimler sonucunda iktisadi ve siyasi hayatta kendine yer edinmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise sosyo-kültürel temelde bu tarz bir devrim ve mücadele arayışı söz konusu olmadı. Bu bakımdan özellikle imparatorluğun son dönemlerinde ve daha çok II. Meşruiyet sonrasında, sistem, sadece iktisadi değil siyasi değişim sürecinin de bir parçası olarak ilerlemiştir.

Nitekim Osmanlı'da var olan bu yaklaşım daha önce incelediğimiz Batı örneklerinden farklı bir temeldir. Osmanlı dünyası, bu temeli şekillendiren süreçte, son yüzyıllardaki savaşlarda mağlubiyet alan, siyasi bağımsızlığı Batılı devletlerce kısıtlanmaya çalışılan, kapitalist dünyaya karşı sanayileşmesini tamamlayamamış ve yarı-sömürge haline gelmiş bir devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte imparatorlukta, 1830'lardan itibaren ekonomi-politik çalışmalar hızlanmıştır. 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan reform süreci özellikle eğitim, kültür ve iktisat alanında devam ettirilmiştir. 1880'e gelindiğinde, Osmanlı siyasi ve entelektüel sınıfının Batı'da yaşanan teknolojik ve bilim alanındaki gelişmeleri yakından izlediği ve bu alana ilişkin çalışmalar yaptığı görülmektedir (Georgeon, 2006, s. 142).

Ancak burada iktisadî yaklaşımlara ilişkin bir parantez açmak yararlı olacaktır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme sürecinde iktisadî olarak da büyük bir darbe aldığı bilinmektedir. Tanzimat'tan sonra iktisadî yapı içerisinde gerek geleneksel zanaatların ve gerekse devlet fabrikalarının, çoğu kez Avrupa rekabetine yenik düşmesi söz konusudur. 1838 ve 1861 Ticaret Antlaşmaları, 1854 yılında başlayan dış borçlanma ve 1881'de kurulan Duyûn-ı Umûmiye teşkilatı nedeniyle bağımsız bir iktisadi politika uygulama imkânının olmayışı, Avrupa'nın malî denetimi altına girişle sonuçlanmıştır (Buluş, 2003, s.37). Yine 1760'lardan itibaren devletin malî durumunda yaşanan buhran karşısında sistemi düzeltme arayışlarından biri sarraflardan borç alma yöntemidir. Sarraflar özellikle Avrupa finans çevreleriyle olan ilişkileri sayesinde, Osmanlı devleti için Avrupa piyasalarından kısa vadeli borç bulabilmekteydi. Dolayısıyla bu grup, esasında "yerli" burjuvazinin çekirdeğini oluşturmuş olarak görülebilir. Ancak yine de bunlarda,

milli bir burjuvazi mantığından çok, gayrimüslim bir grup olma özelliği karşımıza çıkmaktadır. 1840'larda "Galata Bankerleri" olarak karşımıza çıkan bu malî sermayedarların Rum, Ermeni ve Yahudi kökenli oldukları bilinmektedir. Bunlar, ayrıca Doğu Akdeniz bölgesinde yerleşmiş olan Levantenleri de kapsayacak biçimde büyümüşlerdi (Pamuk, 2018, s. 142-144).⁷

Nitekim II. Meşrutiyet döneminde siyasal, iktisadî ve kültürel alanlarda "millileştirme" fikri hız kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslim ekonomideki etki ve gücünün büyüklüğü bu dönemde sorgulanmaya başlamıştı (Koraltürk, 2011, s. 30). Bu bağlamda 1908'de meşrutiyetin ilan edilmesinden hemen sonra İttihat ve Terakki yönetimi milli burjuvazinin yaratımında iktisadi politikaları şekillendirmeye başlamıştır. Bu noktada yeterli bir sermaye birikimine ihtiyaç duyan ulusal burjuvazinin, milli iktisadi bir zemin üzerine kurgulanması dikkat çekmektedir.

Öte yandan II. Meşrutiyet döneminin başında liberal iktisadi fikirlerin yayılmasında dönemin yayın organlarının da önemli rolü vardır. Bunlar arasında en dikkat çeken, kuramsal bir yayın organı olarak faaliyetini sürdüren *Ulûm-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası* olmuştur. Kurucuları arasında Cavid Bey, Rıza Tevfik ve Ahmed Şuayip'in yer aldığı bu dergi hakkında araştırmacı Zafer Toprak, derginin o dönemde iktisadi liberalizmin sözcülüğünü üstelendiğine dikkatimizi çekmektedir (Toprak, 1995, s. 10-11). Yine bu dönemde "malî sermaye ve emperyalizm" konularını ilk kez ele alan Parvus Efendi'ye göre Osmanlı Devleti, Tanzimat sonrası aldığı borçlarla bağımlı bir ülke haline gelmişti ve bu bağımlılıktan kurtulabilmesi için bir an önce sanayileşmesi gerekmektedir. Parvus Efendi, esasen Avrupa malî sermayesinin Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Asya'yı esareti altına almakta olduğunu düşünmekteydi. (Akt: Toprak, 1985, s. 638). Parvus Efendi'nin fikirlerinin İttihat ve Terakki üyelerinin bir kısmı üzerinde etkisi dikkat çekicidir. Çünkü Parvus Efendi sadece Batı ve Osmanlı karşılaştırması yapmakta aynı zamanda da esnaf, köylü ve Türk burjuvazisinin yaşamakta olduğu sorunlara da dikkat çekmekteydi (Erkan, 2018, S. 881).

Görüldüğü gibi Osmanlı aydını, sanayileşme ve Avrupa paradoksu içinde bir arayışla sistemde yerini bulma çabasındadır. Bu çaba, sistemde ilerlemenin sağlanması Batı'dan uzaklaşmayla mı, yoksa onunla uzlaşarak mı olacağı sorusuna dayanmaktadır. İktisadî açıdan sistemin millileşmesi yönünde dikkat çeken açıklamalar yapan Türk milliyetçi düşüncesinin önemli ismi Ziya Gökalp de "Türklerin hürriyet ve istiklâli sevdikleri için iştirakçi olamayacaklarına" dikkat çekerek, "*Ferdi mülkiyet, içtimai tesanütte hâdim bulunmak şartıyla meşrudur*" ifadesini kullanmıştı (Gökalp, 1976, s. 174-175).

7 Bu sarraflar, ilginç bir şekilde Fransız İhtilali sonrasında İstanbul'daki Fransız tüccarlarının yerlerini almaya başlamışlardır. Özellikle de poliçe ticaretinin önemli bir bölümünde kontrolü sağladıkları görülmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Pamuk, 2018 ve Pamuk, 1999).

Öte yandan Osmanlı Devleti'nin yarı sömürge haline getirilmesine bir tepki olarak da ortaya çıkan İttihat ve Terakki'nin, XX. yüzyılın başlarında devlet yönetimini ele geçirecek "milli ticaret ve sanayi burjuvazisi" oluşturma çabası dikkat çekicidir. Fakat G. Kazgan'a göre, savaş dönemi içerisinde takip edilen spekülasyon faaliyetleri ile zenginleşen Müslüman-Türk tüccara göz yumulmuş ve azınlıklar aleyhine yapılan ayrımcılık, savaş zengini, toplumsal ahlâki çökerten bir sınıfın oluşmasıyla sonuçlanmıştır (Kazgan, s. 54). Buna bağlı olarak, II. Meşrutiyet döneminde ilginç bir milli iktisadî gelişme olarak Balkan Savaşları dönemi boykotu dikkat çekmektedir. Zira 1913-1914 yıllarında Osmanlı vatandaşı olan Rumlara karşı uygulanan boykot, II. Meşrutiyet döneminde uygulamaya konulan "millî iktisat" anlayışının başlangıcı sayılabilir (Toprak, 1995, s. 111). Dolayısıyla Balkan Savaşları, Osmanlı toplumunun yalnız siyasal yaşamında değil, aynı zamanda ekonomik ve düşünsel yaşamında da önemli değişimlere sebep olmuştur. Öncelikli olarak bu savaşlar ve sonuçları, *ittihâd-ı anâsır* kavramına dayalı Osmanlılık yaklaşımının meşruluk dayanaklarını ortadan kaldırmış; milliyetçiliği esas alan politikaların güçlenmesini sağlamıştır (Akkuş, 2008, s. 120).

1913-1914 yıllarında uygulanan boykot, Osmanlı Rum vatandaşlarının Balkan Savaşı esnasında Yunan hükümetine yaptıkları yardımlara ilişkindir. Boykot hareketini yürütenlere göre Balkan Savaşı'nda Yunanistan'ın başarısı kısmen Osmanlı Rumlarının desteği ile gerçekleşmişti. Öyle ki Balkan Savaşları esnasında, Osmanlı donanmasını Marmara Denizine hapseden Yunanistan'ın ünlü Averof zırhlısının, Averof adında Görüceli bir Osmanlı Rum vatandaşı tarafından Yunan Devletine hediye edildiği dile getirilmekteydi (Toprak, 1985, s. 109). 1913-1914 boykotunda dağıtılan broşürlerde, Rumların yerine Müslüman esnaf ve tüccardan alışveriş yapılması için Müslüman işyerlerinin adreslerini içeren listeler yayınlanmış ve Osmanlı topraklarında yaşayan Rumlar tarafından Yunan Hükümetine yardım yapıldığına yer verilmişti. Bu nedenle de halkın Müslüman esnafa alışveriş yapması istenmekte ve Müslümanlara ticarete atılmaları için çağrıda bulunulmaktaydı (Kerimoğlu, s.96).

Balkan Savaşlarının sadece iktisadi değil ideolojik bir sonucu da vardı. Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunması için ileri sürülen "Osmanlılık" ve "İslâmcılık" fikirlerinin karşılığının olmadığı bu savaşların neticesinde görülmeye başlanmıştır. Savaş ve sonrası süreç içinde Osmanlı toplumunda Müslüman gayrimüslim ahalî arasındaki sorunlar, "millet sistemi"nin de büyük zarar aldığına göstergesi olmuştur. Böylece Müslüman Türk unsur arasında savunmaya yönelik bir milliyetçilik izlenmiş, Batı'nın gerek siyasal gerek iktisadî yayılımına karşı etkin bir "millî" direnç doğmuştur (Toprak, 1985, s. 179-199).

Öte yandan Koraltürk'e göre, 1908-1914 yılları arasında planlanan amaçlara ulaşamamış olursa da I. Dünya Savaşı ile sermaye birikimini hızlandıran spekülasyon kazançlarına göz yumulmuş ve 1914-1918 yılları arasında kurulan anonim

şirketlerde Müslüman unsurlar ön plana çıkmaya başlamıştır (Koraltürk, 2011, s.33). Bu anlamda savaş dönemi, Akşin'e göre, Türk kapitalist sınıfı geliştirme ve onları iktisadî alana sokma adına "İktisadî Türkcülüğün" yeşerip serpildiği bir dönem olmuştur (Akşin, 2001, s. 417).

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu ve Batı, tarih boyunca farklı sosyo-kültürel ve iktisadî temeller içinde ilerleyen yapılar olarak görülebilir. Osmanlı sosyo-ekonomik sisteminin burjuvazi yaratma noktasında Batı'dan farklı bir yol takip ettiği de söylenebilir. Ancak buradaki temel mantık her toplum ve devletin kendi sosyo-kültürel değerleri ve konjonktürel gerekliliği içinde değerlendirilmesi zorunluluğudur. Bu bağlamda karşılaştırmalı bir bakış açısı ile yaklaşık ilk olarak Osmanlı İmparatorluğunun, Avrupa'da Orta Çağ'a hâkim olan tarzda bir toprak yapılanması ve feodal düzenden uzak olduğu görülmektedir. Zira Avrupa'da var olan toplumsal yapının, sınıfsal bir hiyerarşik mantığa dayandığı görülmektedir. Dolayısı ile Avrupa'daki hiyerarşik yapı ve serf-senyör sistemi, Osmanlı iktisadî yapısına uzak bir durumdur. Bir diğer nokta, burjuvazinin Avrupa'da ilk olarak iktisadî alanda etkisi mevcutken, zamanla devrimler sürecine doğru "aydın" olma, halka yol gösterme nosyonu da ortaya çıkmıştır. Bu anlamda burjuva özellikle İngiltere ve Fransa örneklerindeki gibi halka yol gösterici bir göreve sahip olduğu fikri ile hareket etmeye ve siyasi alanda devlet erki karşısında yer almaya başlamıştır. Fakat Türk toplumsal yapısında ise devlet kuramı ve yönetimi ekseninde adalet, ahlâk ve sistemin istikrarı noktasında karşımıza çıkan anlayış koruyucu bir figür olarak görülmüştür.

Bu açıdan burjuvazinin siyasi kimliğinin, Türk toplumsal yapısında devlet anlayışı ile tam olarak uyuşmadığı söylenebilir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya atılan iktisadî yön arayışlarının temelinde de bu mevcuttur. Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa sistemine karşı olmakla birlikte tam bir uyumlaşma da sağlayamadığı noktada "liberal" ve "millî" olma ikilemine düşmüştür. Bu durum ise millî burjuva yaratımı için esasında bir sürecin de başlangıcı olmuştur denebilir. Çünkü sistemde kendi girişimci grubuna sahip olmayan bir yapının, Batı karşısında sanayi ve ilerleme gücünü sağlaması açısından itici gücü, Avrupa örneğinden yıllar sonra farklı bir konjonktürel çevre içinde ortaya çıkmış ve çıkarılmıştır.

Sonuç olarak, Türkiye'de Osmanlı döneminden miras kalan devlet kontrolü ile gelişim ve yenileşme faaliyetleri, Cumhuriyet döneminde de görülmektedir. Her ne kadar bu iktisadî himayecilik, burjuvaziye engel olarak görülse de bu dönem içerisinde bir girişimci sınıf oluşturulmuştur. Ancak bu sınıf siyasi alanda ortaya çıkmamış ve Batı Burjuvazisinin siyasi bakımdan aktif olan özelliğinden de uzak bir çizgi takip etmiştir.

Kaynakça

- Acemođlu D. Ve Robinson J. A. (2013). *Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*, İstanbul: Dođan Egmont Yayıncılık.
- Akşin, S. (2001). *Jön Türkler Ve İttihat Ve Terakki*, Ankara.
- Armaoğlu, F. (2003). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Arnhart, L., (2004), *Siyasi Düşünceler Tarihi*, Ankara: Adres Yayınları
- Berkes. N. (1969). *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi: Osmanlı Ekonomik Tarihinin Temelleri*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Buluş, A. (2003). *Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri*, Konya: Tablet Kitabevi.
- Çağırın, M.t E. (2006). *Uluslararası Alanda İnsan Hakları*, Ankara: Platin Yayınları
- Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976). *Türkçülüğün Esasları*, (Haz.). Mehmet Kaplan İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erkan, U. (2018). "Alexander Israel Helphand Parvus'un Türk Yurdu dergisindeki Yazılarının Analizi", 3. *Ines Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi*, Konya: Çizgi Yayınları.
- Faroqı, S. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu Ve Etrafındaki Dünya*, (Çev) Ayşe Berktaş, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi: 1900-1930*, (Çev) Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Haniođlu, Şükrü, (1985). "Türkçülük", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları
- İnalçık, H. (2009) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi Cilt: I (1300-1600)*, İstanbul: Eren Yayınları
- Issawi, C. (2006). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Ekonomisindeki Yeri (1600- 1914); Bazı Gözlemler Ve Sorunlar", (Haz.) Kemal H. Karpat, *Osmanlı Ve Dünya Osmanlı Devleti Ve Dünya Tarihindeki Yeri* (Çev) Mustafa Armağan, vd. İstanbul: Ufuk Kitap.
- Keyder, Ç. (2003). *Türkiye'de Devlet Ve Sınıf*, İstanbul
- Kapani, M. (1993). *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, Yetkin Yayınları
- Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi Cilt VI: Islahat Fermanı Devri 1856-1861* Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kazgan, G. (1999). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye* İstanbul: Altınkitaplar.
- Karpat K. H. (2006). *Osmanlı ve Dünya Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri* (Çev) Mustafa Armağan, vd. İstanbul: Ufuk Kitap.
- (2006). " Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım", (Haz.) Kemal H. Karpat, *Osmanlı ve Dünya Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri* (Çev) Mustafa Armağan, vd. İstanbul: Ufuk Kitap.

- Keyder, Ç. (2003). *Türkiye’de Devlet Ve Sınıf*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- (1987) *Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası*, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Der). İrvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak, İstanbul: Belge Yayınları.
- Koraltürk, M. (2011). *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mooers, C. (2000) *Burjuva Avrupa’nın Kuruluşu*, Ankara: Dost Kitapevi.
- Özer, M. A. (2001) *“Girişimci Sınıf, İktisadi Hayat Ve Siyaset”*, *G.Ü. İ.İ.B.F Dergisi*
- Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları I*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- (1999). *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Sombart, W. (2008), *Burjuvazi: Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlaki Ve Entelektüel Tarihine Katkı*, Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Şenel, A. (2005). *Siyasi Düşünceler Tarihi*, İstanbul: Bilim Ve Sanat Yayınevi.
- Tabakoğlu, A. (2002). *“Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi”*, *Türkler Ansiklopedisi*, C.14, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tilly, C. (1993). *Avrupa’da Devrimler: 1492-1992*, (Çev). Özden Arıkan. İstanbul: Afa Yayınları.
- Toprak, Z. (1995). *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- (2003) *“Osmanlı Donanması, Averof Zırhlısı ve Ulusal Kimlik”*, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı:113
- (1985) *“İslâm ve İktisat:1913-1914 Müslüman Boykotajı”*, *Toplum ve Bilim*, S. 29/30 Bahar-Yaz.
- Weber, M. (2010), *Protestan Ahlakı Ve Kapitalizmin Ruhu*, Ankara: Alter Yayıncılık
- (2017). *Bürokrasi ve Otorite*, Çev. H. Bahadır Akın, Ankara: Adres Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti’nin İlmîye Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.